

Iedereen doet mee
Participeren

- = samen werken**
- = samen leven**
- = samen zorgen**
- = samen succesvol**

1. Wij, de sterken, moeten de zwakken in hun kwetsbaarheid helpen en niet ons eigen belang dienen. 2. Laat ieder van ons zich richten op het belang van de ander, op wat goed en opbouwend voor hem is. 3. Ook Christus zocht niet zijn eigen belang; integendeel, er staat geschreven: 'De smaad van wie u smaadt, is op mij neergekomen.' 4. Alles wat vroeger is geschreven, is geschreven om ons te onderwijzen, opdat wij door te volharden en troost te putten uit de Schriften zouden blijven hopen. 5. Moge God, die ons doet volharden en ons troost geeft, u de eensgezindheid geven die Christus Jezus van ons vraagt. 6. Dan zult u eendrachtig en eenstemmig lof brengen aan de God en Vader van onze Heer Jezus Christus.

Uit: Romeinen 15, De Nieuwe Bijbelvertaling, © Nederlands Bijbelgenootschap 2004

VN Verdrag Handicap (2006):

'Tevens erkennend dat discriminatie van iedere persoon op grond van handicap een schending vormt van de inherente waardigheid en waarde van de mens,

'Zich voorts rekenschap gevend van de diversiteit van personen met een handicap,

'De noodzaak erkennend de mensenrechten van alle personen met een handicap, met inbegrip van hen die intensievere ondersteuning behoeven, te bevorderen en beschermen,

'Het belang voor personen met een handicap erkennend van individuele autonomie en onafhankelijkheid, met inbegrip van de vrijheid hun eigen keuzes te maken'

Voorwoord

We hebben het in onze werkgroep over participeren, meedoen. Een groot aantal mensen in de samenleving ervaart dagelijks wat het is om met een fysieke beperking mee te draaien in de samenleving. Zij ervaren het vaak niet als een probleem maar eerder als een uitdaging om te zoeken naar kansen.

Dit geldt ook voor een aantal leden van onze partij. Zij gaven tijdens het afgelopen partijcongres aan dat zij graag een handreiking wilden geven om te komen tot een inclusieve en solidaire samenleving vanuit ons eigen CDA-gedachtegoed.

Die wens werd in de vorm van een aangenomen resolutie ondersteund door het congres. De mensen van onze werkgroep legden zich vervolgens toe op het delen van kennis en ervaring vanuit verschillende delen van het stelsel van zorg en arbeid; ieders eigen ervaring, visie en handigheid in het aan elkaar knopen van al die regelingen en instituties die er bestaan. We combineerden ervaring vanuit de sociale werkplaatsen, werkgevers, beleid en vanuit de politiek. Ook mijn eigen ervaring met het houdbaar maken van de kosten en tegelijk uitgaan van de menselijke maat werd meegenomen.

Het eerste deel van ons document gaat over deelname aan de samenleving via het arbeidsproces. Het Rijk heeft in dat kader de Participatiewet ingevoerd, die een groot aantal herkenbare CDA-standpunten heeft. Hierbij moet wel aangegeven worden dat naar onze mening het CDA een socialer standpunt heeft dan het huidige voorstel. De tijd zal dit echter leren.

Het tweede deel van het document gaat over de andere grote transitie die op gemeenten afkomen. Veel van de nog te verwachten maatregelen in de transitie van Rijk naar gemeenten hebben effect op de positie van mensen met beperkingen.

Naast het opstellen van dit document biedt een aantal leden van de werkgroep aan CDA'ers op verschillende niveaus te ondersteunen met adviezen bij de invoering van de Participatiewet, en met betrekking tot de participatie van mensen met een handicap in het algemeen. Dit doen we door in het land te zijn. We hebben een aantal mensen (onze 'vliegende brigades') bereid gevonden in de regio's vragen te verzamelen en te beantwoorden die in gemeenten leven. Zo hopen we een reservoir van kennis en ervaring te helpen opbouwen waar raadsleden en wethouders straks houvast aan hebben - want dat zij voor een grote uitdaging staan, dat is zeker. Wij hopen hen te inspireren en eventueel als vraagbaak te dienen in de komende transitietijd. Als je begint bij onze eigen uitgangspunten, bouw je misschien weer een nieuwe, menselijke, eenvoudige manier van samenwerken op. Tijdens onze vergaderingen die vaak bestonden uit het delen van kennis en ervaring vonden wij elkaar telkens weer in een vanzelfsprekende verbondenheid. Die willen we graag met u delen.

Marlies Veldhuijzen van Zanten
Voorzitter
Juni 2013

Inhoudsopgave

1. Inleiding	5
2. Inzoomen: Participatie mensen met een beperking – actualiteit	7
3. Werken doe je samen!	9
4. De andere decentralisaties	13
4.1 Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo).....	15
4.2 De zorg	15
4.3 Onderwijs.....	17
4.4 Mobiliteit	19
5. Tot slot	20
Bijlages	21
<i>Bijlage A – Zorg. Een paar begrippen uitgelegd</i>	22
<i>Begripsverwarring: eigen regie versus eigen kracht</i>	22
<i>Gebruikelijke zorg en langdurige mantelzorg: het verschil</i>	23
<i>Bijlage B – De Participatiewet. Een eenvoudige checklist</i>	24
<i>Bijlage C – Voorbeelden van Best Practices</i>	25
<i>Delinuts BV te Ede</i>	25
<i>De beeldentuin in Garderen</i>	27

1. Inleiding

In *Kiezen en Verbinden*, het rapport van het Strategisch Beraad, is een hoofdstuk opgenomen met de titel 'Maatwerk in solidariteit'. Dit hoofdstuk gaat over de veranderingen in de Nederlandse samenleving en op de arbeidsmarkt; hoe wij als mensen kunnen leren omgaan met een verandering van baanzekerheid naar werkzekerheid. Het vraagt van ons allemaal dat wij ons telkens weer kunnen aanpassen aan veranderende omstandigheden. Wij gaan vaker wisselen van baan en werkgever, maar zullen ook perioden van werk (moeten) afwisselen met tijd voor scholing, vrije tijd, zorg en onvrijwillige werkloosheid. We moeten leren met die voortdurende verandering en de daarmee gepaard gaande onzekerheid om te gaan. Het is belangrijk dat we ons realiseren dat wij ook op dit terrein moeten werken van nazorg naar voorzorg. Bovendien geldt dat mensen van waarde zijn, dus de beweging van gebruiken naar waarden is hier zeker zo belangrijk.

Solidariteit is de sleutel naar participatie, om samen aan deze nieuwe zekerheden vorm te geven. Want het opnemen van een collega met een handicap in een team, of het organiseren van zorg rondom een familielid met een handicap of ziekte, vraagt om een solidaire opstelling van de (directe en minder directe) omgeving. Hierbij is de steun vanuit de samenleving een mooi uitgangspunt voor het CDA, want het verbinden van mensen en het geven van ruimte aan persoonlijke ontwikkeling is ons op het lijf geschreven.

Deze solidariteit is voor iedereen belangrijk, want wanneer gebruik gemaakt moet worden van een uitkering krijgt solidariteit een andere betekenis. Eigen initiatief, werken voor een uitkering en zelfredzaamheid gaan een steeds grotere rol spelen in de nieuwe uitkeringsstelsels. Als je 'gewoon' mee kan doen, of ondersteuning nodig hebt in het zoeken naar werk of het uitvoeren van werk, is deze mogelijkheid nog in beperkte mate beschikbaar. Daarom is het belangrijk juist voor deze groep, met veelal een arbeidshandicap, een maatwerkpakket aan te bieden om hiermee niet alleen de kosten te beperken, maar vooral om mensen snel naar een passende baan te begeleiden en daarmee de faciliteiten beschikbaar te houden voor hen die dit nodig hebben.

De zorg ondergaat ook grote veranderingen. Er komen meer ondersteunende taken bij de directe omgeving van een zieke of gehandicapte te liggen. Hierbij is het belangrijk dat de zorg binnen de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) goed georganiseerd kan worden. Ook hierbij is maatwerk de sleutel tot succes. Door goede afspraken tussen de zorgontvanger, mantelzorgers, zorgverleners en gemeenten kan worden gewerkt aan een zo optimaal mogelijke situatie waarbij participatie centraal staat. Het CDA vindt het essentieel dat in dit proces de mantelzorger niet wordt vergeten, vooral omdat dit de solidariteit, en dus toekomstige zorg van de zorgontvanger, ten goede komt.

In het rapport *Nieuwe woorden, nieuwe beelden* staan uitspraken die aan de basis liggen van een inclusieve samenleving. Twee van deze uitspraken willen wij in het licht van deze notitie nader duiden.

Geen zelfredzaamheid zonder zorg voor elkaar

Een begrip dat in deze tijd steeds vaker opduikt, is zelfredzaamheid. De terugtrekkende overheid maakt plaats voor de zelfredzame burger: krachtig, mondig en heel goed in staat zijn eigen boontjes te doppen. Het ideaal van de zelfredzame burger is aantrekkelijk en sluit nauw aan bij een in ons land gangbare opvatting van vrijheid. Volgens die opvatting is de essentie van vrijheid dat mensen vrij moeten zijn om hun eigen keuzes te maken en het leven te leven zoals ze dat zelf willen. Zelfstandigheid, zelfontplooiing en zelfredzaamheid gaan volgens deze opvatting hand in hand.

Ook het CDA sluit graag aan bij de kracht van mensen zelf, maar kiest er toch nadrukkelijk voor hier een ander geluid te laten horen. We moeten beseffen dat niet alle mensen altijd

sterk genoeg zijn om de weelde van onbelemmerde vrijheid te kunnen dragen. Voor echte ontplooiing is ook zorg nodig en een gevoel van verantwoordelijkheid voor elkaar.

Eigen kracht is voor velen een belangrijke voorwaarde om mee te doen in de maatschappij, maar voor mensen met een handicap is het vaak een barrière die tussen participeren en een leven achter de geraniums in staat. Vanuit deze gedachte is zorgen voor elkaar een mooi uitgangspunt om vorm te geven aan de eigen kracht van mensen die hierbij ondersteuning nodig hebben. Door stevige verbindingen te leggen tussen de behoeften in zorg, arbeid/onderwijs en mobiliteit vergroten we de kansen op participatie in de maatschappij voor mensen die het zonder hulp niet redden; of het nu gaat om het organiseren van zorg en mobiliteit rondom werk of onderwijs, het begeleiden van mensen die zonder begeleiding niet kunnen werken of om kinderen die zonder begeleiding niet kunnen meedoen in het onderwijs. De afzonderlijke elementen moeten goed op elkaar aansluiten om participatie en zelfredzaamheid – het leveren van een bijdrage naar vermogen – daadwerkelijk mogelijk te maken voor iedereen.

Niet alleen wat iets kost, ook wat van waarde is doet ertoe

Of het nu gaat om de zorg, het onderwijs, het midden- en kleinbedrijf, de ontwikkelingssamenwerking of de politiek zelf – het zijn nu vaak de kosten en protocollen die de toon zetten. Zeker als de financiële middelen schaars zijn, wordt ‘goed’ al snel synoniem voor ‘goedkoop’, en is beter wat efficiënter is. De vraag hoe beslissingen ingrijpen in het leven van concrete mensen, en wat ze betekenen voor de kwaliteit van leven, verdwijnt op die manier buiten beeld. Het CDA wil ruimte maken om het naast de kosten ook weer te hebben over wat van waarde is.

De waarde van mensen is groter dan de eventuele kosten die participatie met zich meebrengt. Het is belangrijk te investeren in participatie in de vorm van ketengerichte zorg, arbeid, onderwijs en mobiliteit. Ook al is het kostbaar om op een dergelijke wijze de participatie te verhogen, meedoen naar vermogen moet de leidraad vormen. Juist zaken als werk, onderwijs, goede zorg en mobiliteit dragen bij aan de kwaliteit van leven.

Waar dit voor velen als vanzelfsprekend wordt beschouwd, is dit voor mensen met een handicap lang niet zo vanzelfsprekend. Want arbeid of onderwijs kan moeilijk zijn, omdat aanpassing of begeleiding nodig is. Mobiliteit kan een probleem zijn omdat je in een rolstoel slechts op eenderde van de Nederlandse stations uit kan stappen, mits je je reis twee uur van te voren boekt. Door het openbaar vervoer toegankelijker te maken, kan de bewegingsruimte en dus de individuele vrijheid van mensen met een handicap worden verbeterd. Dit vraagt een investering, welke zich op termijn zeker terug gaat betalen, omdat mensen minder vaak gebruik hoeven te maken van het kostbare vervoer op maat. Het positieve effect van deze investering strekt zich uit tot meerdere groepen in de samenleving, zoals ouderen, mensen met kinderen en mensen met een tijdelijke handicap.

Binnen de uitgangspunten van het CDA past participatie als een warme jas, want waar het CDA staat voor solidariteit en een maatschappij waar iedereen van waarde is, zijn dit de kernpunten om participatie vorm te geven. Binnen dit *paper* bieden wij dan ook de handvatten om deze CDA-waarden vorm te geven in de komende tijd van decentralisaties en meer verantwoordelijkheid voor zowel burger als werkgever. Als gemeenten meer verantwoordelijkheid moeten dragen, is het goed om daarbij een duurzaam perspectief te ontwikkelen waar mensen en hun talenten centraal staan. Zo kan bijgedragen worden aan ketengericht maatwerk om voor mensen met een handicap het meedoen in de maatschappij vorm te geven, zodat zij op eigen kracht hun bijdrage naar vermogen kunnen leveren.

2. Inzoomen:

Participatie mensen met een beperking – actualiteit

De gemeenten krijgen in de komende jaren te maken met een decentralisatieslag, waarbij in het bijzonder de Participatiewet, en daarmee het sluitstuk van de sociale zekerheid, een bredere functie krijgt. Binnen deze functie is de gemeente niet alleen verantwoordelijk voor inwoners met een bijstandsuitkering, maar ook voor arbeidsgehandicapten en de huidige Wsw-doelgroep. Het CDA is van mening dat de huidige maatregelen in het kader van participatie als het gaat om het toedelen van verantwoordelijkheden en uitvoeringstaken onvoldoende rekening houdt met de talenten, mogelijkheden en kracht van de mensen, organisaties en overheden. Samen kunnen we meer en als mens (en organisatie) kunnen we veel meer dan we denken. Maar eerst moeten we ons goed voorbereiden!

Daarom geeft dit handvat richting aan hoe het CDA kijkt naar de toekomst van een inclusief en voor elkaar zorgend Nederland. Kort gezegd: participatie zoals het CDA het graag ziet, met respect voor mensen en bestaande kaders.

In het regeerakkoord wordt al aangegeven wat kaders zijn van de Participatiewet. In het pasgeleden gesloten Sociaal Akkoord zijn deze kaders aangepast. De afspraken in het Sociaal Akkoord van april 2013 brengen met zich mee dat gemeenten en sociale partners samen moeten werken binnen 35 Werkbedrijven. Binnen deze Werkbedrijven dragen werkgevers, vakbonden en regionale bestuurders de gedeelde verantwoordelijkheid om mensen met een arbeidshandicap aan het werk te helpen.

Deze gedeelde verantwoordelijkheid vraagt samenwerking en een goede basis als het gaat om de randvoorwaarden die nodig zijn om participatie mogelijk te maken. Het CDA ziet in deze gezamenlijke verantwoordelijkheid de kans om tot een breed gedragen, solidaire uitwerking te komen, waarbij bestuurders en werkgevers een belangrijke rol spelen. Voor Hierbij moeten de talenten en vaardigheden van mensen met een handicap het uitgangspunt zijn. De benodigde middelen en randvoorwaarden, die nodig zijn om mensen met een handicap te laten participeren, zijn de noodzakelijke pijlers om de Participatiewet de beste kans van slagen te geven.

De Participatiewet vraagt zowel financieel als ook op praktisch niveau veel van gemeentelijke middelen. Bijkomende uitdaging daarbij is dat niet alleen de Participatiewet richting de gemeenten komt, maar ook decentralisaties vanuit de jeugdzorg, zorg, AWBZ en het onderwijs. Al deze taken hebben ook betrekking op mensen met een handicap.

Dit biedt gemeenten in het kader van participatie een mooie kans om de maatschappelijke bijdrage van mensen met een handicap te bevorderen, door zowel maatwerk toe te passen als te bouwen aan een verbinding tussen alle terreinen.

Omdat in de toekomst iedereen nodig is op de arbeidsmarkt, is het noodzakelijk dat mensen, voor zover mogelijk, een bijdrage leveren op de arbeidsmarkt. Dit kan binnen een beperkt aantal uren zijn, door middel van bepaalde aanpassingen of met behulp van een loonwaardebepaling bij een reguliere werkgever of binnen een beschermde omgeving. Om dit mogelijk te maken is het noodzakelijk zowel goed te kijken naar de individuele mogelijkheden van mensen met een handicap, als ook naar de noodzakelijk randvoorwaarden die nodig zijn om deel te nemen aan de maatschappij.

Het uitgangspunt van het CDA is dat werken voor veel mensen mogelijk is, mits zij daarvoor wel de juiste middelen ter beschikking krijgen. Deze middelen bestaan uit de benodigde aanpassingen en/of begeleiding op de werkplek, of de benodigde zorg/vervoer om überhaupt aan een werkdag te kunnen beginnen. Veel van deze behoeften spelen ook al in het

onderwijs, en wat is nu een mooiere kans dan bouwen aan maatschappelijke deelname op basis van maatwerk met perspectieven van onderwijs tot aan een duurzame baan bij een werkgever.

Achtergrond

De gemeentelijke uitgaven voor mensen die geen reguliere baan hebben en/of langdurige zorg en begeleiding nodig hebben, stijgen en zullen nog meer stijgen als er niet op een andere manier wordt gekeken naar de mogelijkheden van mensen en de samenleving.

De bijdrage uit het Rijk neemt geleidelijk aan af, mede veroorzaakt door de huidige economische situatie.

Geleidelijk aan worden de kosten en verantwoordelijkheden voor langdurige zorg, uitkeringen en begeleiding gedecentraliseerd. Naast de decentralisatie zal de Rijksoverheid een korting doorvoeren op haar bijdrage om de gemeenten te prikkelen zaken efficiënt te organiseren. Concreet betekent dit dat in de periode 2012-2015 de gemeentelijke uitgaven in het sociale domein gemiddeld zullen stijgen van ca. 30% naar minimaal 50%.¹ Deze decentralisatie stelt de gemeenten voor een flinke uitdaging in de uitvoering daarvan. De vraag is of het totale ambitieniveau van het kabinet gerealiseerd kan worden in de tijd die er voor staat met het beschikbare budget.

Het CDA ziet zeker de noodzaak van bezuinigingen en een andere inrichting als het gaat om het zorgstelsel en arbeid. De uitgaven stijgen in absolute zin en wanneer je de uitgaven relateert aan het aantal werkenden die de premies moeten opbrengen, dan is de kostenstijging nog groter. Eenvoudig gezegd: de kosten van de zorg stijgen naar een niveau dat elke werkende over een aantal jaar (hoe lang dat nog duurt, daarover verschillen de meningen) ongeveer de helft van zijn inkomen zal moeten afdragen aan ziektekosten en uitkeringen. Dat niveau ligt te hoog. Het is echter te eenvoudig om mensen die hulp nodig hebben en daar terecht om vragen, deze hulp te ontfemen met als enig argument dat de kosten te hoog oplopen.

¹ Conform analyse Martin Heekelaar, Berenschot, 13 maart 2013

3. Werken doe je samen!

Een veranderende arbeidsmarkt

In de afgelopen decennia is op de arbeidsmarkt weinig ruimte geweest voor mensen met een handicap. Werkgevers zijn dan ook veelal onbekend, of slechts in beperkte mate bekend met deze doelgroep op de arbeidsmarkt. Door de structuren van de Wajong is er een vangnet opgebouwd dat nu aan zijn maximum is en waar uitstroom noodzakelijk is geworden. Dit betekent nieuwe wetgeving, waarbij arbeid centraal staat. Dit is een mooi streven.

Toch is de eerder genoemde arbeidsmarkt op dit moment niet de plek waar mensen met een handicap zonder meer hun plaats kunnen vinden. Dit wordt onder andere veroorzaakt door de huidige hoge werkloosheid. Echter ook de eerder genoemde onbekendheid met de mogelijkheden van mensen met een handicap is een probleem. Dit beperkt de kansen voor het vinden van werk, laat staan als je nog specifieke eisen hebt omdat je door je beperking niet zomaar in elke baan kan instromen. De vraag is dan ook: 'Is de arbeidsmarkt klaar voor werkzoekenden die wel eisen móeten stellen naast de eisen die werkgevers aan hun sollicitanten stellen?'

Het antwoord op die vraag is op dit moment nog te vaak 'nee', want werkgevers beschikken op dit moment over een ruime keuze als het gaat om sollicitanten. Hierbij maken zij terecht de keuze voor de meest praktische oplossing en een sollicitant met specifieke eisen is dan niet logisch. Voor gemeenten ligt hier een mooie kans om op lokaal niveau met werkgevers te werken aan meer kansen voor arbeidsgehandicapten. Niet alleen door de bestaande contacten tussen werkgevers en gemeenten waar zij opereren, maar ook door de kortere lijn in de relatie tussen gemeenten en inwoners met een handicap of andere vorm van problemen om de arbeidsmarkt te betreden. Door deze kennis binnen de gemeenten te verbinden, samen met de op te richten Werkbedrijven, werkgevers en de betrokkenen zelf, ontstaat er meer ruimte om te komen tot lokale oplossingen.

Het CDA ziet goede mogelijkheden om binnen deze nieuwe uitwerking van de Participatiewet, waar werkgevers, vakbonden en lokale bestuurders samen de verantwoording dragen, te komen tot een solidair systeem met duurzame perspectieven op arbeid voor mensen met een handicap. Binnen dit systeem heeft een ieder zijn eigen rol, taak en verantwoordelijkheid om samen te bouwen aan een inclusieve maatschappij. Voor het CDA is het noodzakelijk dat de doelgroep nadrukkelijk wordt betrokken bij de uitwerking.

De rol van gemeenten

Door de Participatiewet worden gemeenten verantwoordelijk voor de arbeidsparticipatie van mensen met een handicap. Omdat deze decentralisatie verschillende doelgroepen samenvoegt en het budget afneemt, is een effectieve aanpak noodzakelijk. De aanpak die de meeste kans van slagen heeft, is een aanpak waarbij zo snel mogelijk gekeken wordt wie welke mogelijkheden heeft én waarbij vanuit de totale keten gedacht wordt. Daardoor is het mogelijk om kennis en kunde voor meerdere doelgroepen in te zetten.

Waar liggen de uitdagingen voor de gemeenten:

- Op langere termijn wordt een krapte op de arbeidsmarkt verwacht. Als we nu starten met iedereen die kan werken 'arbeidsklaar' te maken, zijn we klaar voor de toekomst. Aandachtspunten hierbij zijn:
 - Individuele begeleiding gericht op de mogelijkheden, vaardigheden en opleiding om samen een passende baan te vinden (*job coaching*);
 - Aanpassingen op de werkplek gericht in te zetten, waarbij type functie en de handicap de leidraad zijn, om op die wijze de productiviteit op de werkplek te

- optimaliseren binnen de mogelijkheden van de kandidaat ten gunste van de werkgever;
- Bestaande begeleiding vanuit de SW-bedrijven te benutten om, indien mogelijk, mensen vanuit de SW-richting reguliere arbeid te begeleiden, en werkgevers de kans te bieden van deze ervaringen gebruik te maken.
 - Mensen met een handicap zonder een uitkering ook kansen te bieden op passende aanpassingen en begeleiding bij het vinden van passend werk, want juist deze groep is voor werkgevers vaak onaantrekkelijk als zij alle lasten moeten dragen en voor een gemeente kan deze groep op termijn een flinke kostenpost worden als zij alsnog instromen in de Participatiewet als laatste sociaal vangnet.
 - Zelfstandig ondernemerschap is in bepaalde gevallen de ideale manier om toch deel te nemen aan de arbeidsmarkt. Het opstarten van een eigen bedrijf, binnen de uitvoering van Participatiewet, is een mooie mogelijkheid om kansen te bieden tot flexibel werk en een zelfstandig inkomen.
 - Stimuleer als gemeente dat mensen met een uitkering blijven werken binnen een werkervaringsplaats en/of vrijwilligerswerk. Op deze manier blijft de afstand tot de arbeidsmarkt relatief klein. Wanneer de arbeidsmarkt aantrekt, kunnen deze mensen met een uitkering eenvoudiger doorstromen naar betaald werk.
 - Het is van belang iedereen die vanuit een uitkeringssituatie of langdurige afwezigheid op de arbeidsmarkt, naar arbeid gaat goed te begeleiden. Een voorname reden om dit doen is om terugval te voorkomen en de werkgever te ontlasten van begeleiding. De gemeente investeert (en hoeft geen uitkering meer te betalen), en de werkgever heeft een goede werknemer en wordt ontlast van taken waar hij niet op zit te wachten. Hierdoor worden bedrijven gestimuleerd maatschappelijk verantwoord te ondernemen.
 - Zorg voor een goede band met de bedrijven in de regio. Het is belangrijk om de wensen van werkgevers te weten, zodat je daarop vanuit de gemeente kunt inspelen. Maatwerk voor succes, omdat iedereen uniek is!
 - Als gemeente zelf het goede voorbeeld te geven door mensen met een handicap kansen te bieden binnen de eigen organisatie.
 - Inzetten op pilots, om samen met werkgevers te werken naar een *best practice* systeem waar zowel werkgevers als gemeenten van kunnen profiteren als het gaat om de verdere ontwikkeling van arbeidsparticipatie.
 - Draag als gemeente zorg voor een goede begeleiding én ontzorg de bedrijven.

Het CDA gelooft in de kracht van mensen. Daarom is het belangrijk hen die dit niet zonder hulp of benodigde faciliteiten kunnen te ondersteunen waar nodig. Want een solidaire samenleving vraagt om ieders bijdrage, hoe groot of klein deze ook is, om samen te bouwen aan een mooie toekomst met ruimte voor talenten.

Werkgevers

Bij de realisatie van de Participatiewet spelen werkgevers een belangrijke rol. In het Sociaal Akkoord is afgesproken dat werkgevers op vrijwillige basis gaan bijdragen aan arbeidsparticipatie van mensen met een handicap, door hen kans op werk te bieden. Hierbij is gekozen voor een geleidelijke opbouw, met als doel in 2026 100.000 arbeidsplaatsen binnen het bedrijfsleven en 25.000 arbeidsplaatsen bij de overheid te hebben. Daarnaast worden werkgevers betrokken bij de oprichting, invulling en uitvoering van de 35 werkpleinen. Dit biedt een mooie kans voor betrokken werkgevers, om hun ervaringen te delen en gezamenlijk andere werkgevers te overtuigen van de mogelijkheden van mensen met een handicap.

Het CDA ziet kansen voor werkgevers die bewust kiezen sollicitanten met een handicap de mogelijkheid op een baan te bieden. Binnen de Werkbedrijven kunnen deze bedrijven hun kennis delen met anderen. Want samen werken is samen leren, om daarmee te bouwen aan een inclusieve samenleving.

Het CDA denkt hierbij ook aan stimulerende maatregelen voor particuliere initiatieven om mensen aan het werk of aan zorg te helpen. Dwang en boetes, zoals het eerder voorgestelde verplichte quotum van 5% voor werkgevers met meer dan 25 medewerkers in dienst, hebben niet onze eerste voorkeur. Daarom biedt de vrijwillige inzet van werkgevers naar onze mening betere mogelijkheden om samen te werken aan werk voor iedereen. Het CDA hoopt dat door maatwerk als succesfactor een succesvolle implementatie van arbeidsparticipatie van mensen met een handicap wordt gerealiseerd, waar de gehele arbeidsmarkt bij gebaat is.

Bewuste keuze voor medewerkers met een handicap

Er zijn werkgevers die bewust kiezen voor een sollicitant met een handicap. Soms om de subsidie die wordt geboden, maar meermaals omdat mensen met een handicap een waardevolle bijdrage aan een organisatie kunnen leveren. Denk aan punten als:

- Sociale betrokkenheid van medewerkers,
- Hoge motivatie,
- Bereidheid om te leren,
- Maatschappelijke positie van de organisatie ten opzichte van de directe omgeving.

Wat kan ondernemend Nederland doen?

Het is tijd dat de overheid eindelijk helderheid geeft over de Participatiewet en dat bedrijven zich openstellen om als voorbeeldbedrijf te fungeren. Het draagvlak creëren door middel van voorbeelden uit de participatiedoelgroep en juist de mogelijkheden helpt bedrijven af van hun koudwatervrees:

- Bijvoorbeeld laten zien dat voor sommige doelgroepen een vast arbeidspatroon de basis is voor goed functioneren. Dus per doelgroep de onderneming informeren en begeleiden.
- De werkgevers laten weten dat zij er niet alleen voor staan, maar kunnen rekenen op professionele begeleiding in de vorm van job coaching, maar ook zeker initiatieven van overheid en bedrijfsleven promoten.

De mooiste uitdaging voor de gemeenten én het bedrijfsleven (voorbeeldorganisaties) is om andere bedrijven enthousiast te maken door het succes van de participatie te delen en hierdoor gezamenlijke initiatieven te ontplooien.

Eigen bijdrage

Bij solidariteit hoort ook de eigen verantwoordelijkheid van mensen, want als je wilt participeren moet je zelf de eerste stap zetten. Daarom is het belangrijk in het geheel van de Participatiewet ook mensen met een handicap of andere achterstand op de arbeidsmarkt te betrekken. Hierbij moet niet alleen gekeken worden naar mensen met zware beperkingen, maar ook naar mensen die nu al, met een beperking, een reguliere functie vervullen. Voor het CDA is het dan ook belangrijk op lokaal niveau goed samen te werken met de doelgroepen, ervaringsdeskundigen en arbeidsdeskundigen om te komen tot een effectief en breed gedragen uitwerking van de Participatiewet. Het nemen én ook het krijgen van verantwoordelijkheid is de grootste stap om mee te doen in een maatschappij.

Het is belangrijk te realiseren dat deze verandering binnen het sociale domein ook voor de gebruikers van uitkeringen, zoals de Wajong en gebruikers van de SW-faciliteiten, een nieuwe realiteit met zich meebrengt. Van een overheid die betuttelend optreedt als je niet

mee kan doen door je een handicap, naar een overheid die een actieve bijdrage naar vermogen verwacht. Met name de hele omslag van Participatiewet, zorg, Wmo, AWBZ en het passend onderwijs is een flinke verandering in deze realiteit. Wil het slagen, dan zal de overheid wel moeten zorgen voor de benodigde faciliteiten om deze deelname mogelijk te maken. Hierbij horen zaken als:

- Vervoer naar het werk, door middel van toegankelijk openbaar vervoer binnen de gemeente of bijvoorbeeld door het inzetten van woon-werkvervoer voor mensen met een handicap die niet zelfstandig naar hun werk kunnen komen;
- Zorg uit Wmo/AWBZ om de dag te beginnen, zoals bijvoorbeeld op tijd uit bed worden gehaald om te douchen. Maar ook zaken als het inzetten van huishoudelijke hulp als iemand echt niet zonder hulp in de huishouding kan;
- Onderwijs in de buurt voor ieder kind, zolang het kind mee kan doen binnen de onderwijskaders die worden gesteld. Hierbij kan het voor het ene kind met een handicap mogelijk zijn wel binnen het regulier onderwijs mee te doen, waar dit voor een ander kind door omstandigheden niet mogelijk is;
- Het over grenzen heen kijken en mogelijkheden zien. In sommige gevallen ook letterlijk: een goede samenwerking tussen gemeenten en overheden en de afstemming van regelingen is van groot belang.

Al deze punten, welke verder toegelicht terug te vinden zijn in dit document, zijn onderdeel van de benodigde randvoorwaarden om participatie mogelijk te maken. De belangrijkste, een betrokken maatschappij, kan alleen vorm krijgen vanuit de gehele maatschappij, waar zowel werkgevers, gemeenten en burgers zelf deel van uitmaken.

Deze vorm van solidariteit, waarbij een ieder zijn verantwoordelijkheid neemt, en degene die dit echt niet zelf kan hierbij wordt geholpen, past uitstekend bij het CDA. Het CDA van maatschappelijk betrokken burgers, werkgevers en (lokale) bestuurders om samen te bouwen aan duurzame perspectieven voor de toekomst van Nederland.

4. *Andere decentralisaties*

In de visie van het CDA is ieder mens van waarde en komt ieder mens pas echt tot zijn recht in relatie tot anderen. Mensen zijn betrokken bij elkaar, de samenleving en de toekomst. Juist in een tijd dat de overheid een stap terug moet doen, kunnen creatieve oplossingen in de samenleving worden gevonden.

Daarom willen wij dat ieder mens:

- Zijn eigen leven kan vormgeven binnen zijn of haar mogelijkheden. Daarbij gaat het om menselijke waarde en een menswaardig bestaan;
- Eigen keuzes kan maken;
- In staat wordt gesteld om mee te doen in de samenleving en zich daar welkom te voelen.

Dit noemen wij eigen kracht. De term is bedoeld om het instrument te beschrijven dat blijkt de grootste rol te spelen bij het behoud van eigenwaarde ondanks afhankelijkheid van anderen en deze eigen regie strekt zich uit over alle levenssterreinen, maatschappelijke rollen en relaties die iemand aangaat. Zo staat het ook in het VN-verdrag, dat uitgaat van de intrinsieke waarde van ieder mens. Om die waardigheid tot zijn recht te laten komen, moet deze waardigheid zelf steeds het startpunt van alle beleid zijn.

Daarom willen wij dat:

- Mensen die vanwege een beperking anderen nodig hebben zo gefaciliteerd worden dat zij met behoud van eigenwaarde binnen de gegeven mogelijkheden kunnen meedoen en zich welkom voelen, op alle levensgebieden en in alle levensfasen.

Uitgangspunt

Meedoen betekent daadwerkelijk meedoen aan het maatschappelijk leven door te werken (al dan niet betaald), sociale rollen te vervullen en door onderwijs te krijgen. Maar meedoen is meer dan dat. Voor mensen die vaak levenslang leven met een beperking houdt meedoen ook in: gelijkwaardige relaties kunnen opbouwen en onderhouden met partners, kinderen en hun persoonlijk netwerk op basis van vrijheid en wederkerigheid. Daarvoor is het nodig dat de (langdurige) zorg deel uitmaakt van een integrale visie, waarin wonen, werken, onderwijs, maatschappelijke ondersteuning, mobiliteit en zorg hand in hand gaan.

Het hebben en het kunnen voeren van eigen regie over de eigen zorgvraag, al dan niet samen met een netwerk, is essentieel om tot volledige participatie te kunnen komen. Daarom moeten zij die hulp of ondersteuning nodig hebben zelf kunnen bepalen door wie, waar, wanneer en hoe er hulp geboden wordt. Het netwerk kan hier waar wenselijk en mogelijk, een rol in spelen. Maar dat is niet vanzelfsprekend op elk terrein en niet altijd de beste oplossing binnen eigen regie.

Solidariteit en eigen regie

Een samenleving waar iedereen mee kan doen en waar eigen regie geborgd is, kan niet zonder een investering van tijd en energie van alle burgers en kan niet zonder collectieve voorzieningen. Het beschikbaar stellen van middelen ten behoeve van elkaar is solidariteit. Het begrip solidariteit is gebaseerd op de wederzijdse verplichtingen die ontstaan tussen mensen als gevolg van het feit dat zij deel vormen van een samenleving. Solidariteit rust op vertrouwen.

Vanuit het CDA gedachtegoed zien wij de mens in relatie tot anderen. Een ieder heeft zijn eigen sterke en zwakke kanten, en zal met zijn sterke kanten bijdragen aan de maatschappij, terwijl hij voor zijn zwakkere kanten soms een beroep zal moeten doen op hulp van anderen. Hoe vaak iemand een beroep doet op anderen wisselt per persoon en is afhankelijk van veel factoren. Natuurlijk heeft iedereen allereerst een eigen verantwoordelijkheid, maar zeker wanneer iemand te maken krijgt met een langdurige tegenslag, zoals ziekte of handicap, dan heeft iemand hulp van anderen nodig. Dit geldt voor iedereen.

De overheid zorgt voor publieke gerechtigheid; dat wil zeggen dat voor een ieder kansen worden geschapen, in de vorm van beschikbaar onderwijs, arbeid, maatschappelijke ondersteuning en zorg. Tegelijk worden verantwoordelijkheden neergelegd op die plek waar zaken het beste kunnen worden opgepakt.

Veel verzorgende taken kunnen best dicht bij de mensen zelf worden neergelegd. Denk daarbij ook aan familie en vrienden. De overheid heeft hierin dan meer een faciliterende rol. Waar nu veel vormen van zorg worden gecoördineerd en geleverd door (semi-)publieke instellingen, zal meer moeten worden toegewerkt naar een controlerende en faciliterende rol, waar mensen zelf samen met hun familie en vrienden zaken oppakken. De persoon en zijn/haar eigenwaarde vormen het uitgangspunt.

Hierbij merken wij op dat er natuurlijk altijd ernstige aandoeningen zullen blijven bestaan waar mensen zelf niet voor toegerust zijn. In deze gevallen behoort de overheid de zorg en ondersteuning te regelen.

In de uitvoering van de Participatiewet, de AWBZ en de Wmo moet meer een balans worden gevonden tussen de eigen verantwoordelijkheid en solidariteit. Binnen de solidariteit moet een balans liggen tussen de activiteiten van familie/vrienden en professionele hulp. De overheid kan in veel gevallen best een stap terug doen, maar blijft altijd een vinger aan de pols houden en heeft ook een verantwoordelijkheid richting dergelijke zwakkere groepen.

In het kort is de overkoepelende idee van het CDA in het kader van de decentralisaties:

1. Mensen met een beperking zijn onderdeel van onze maatschappij en verdienen het dan ook om (waar mogelijk) dezelfde kansen te krijgen als ieder ander. In de discussie rondom de noodzakelijke bezuinigingen moeten de meerwaarde, eigenwaarde en de rechten van deze mensen dan ook worden benadrukt.
2. De overheid streeft er naar jongeren met een beperking dusdanig voor te bereiden dat ze op latere leeftijd zo zelfstandig mogelijk door het leven kunnen gaan. Deels door de jongere goed voor te bereiden en deels door de verschillende groepen in de maatschappij te stimuleren zich toegankelijk op te stellen voor mensen met een beperking. Dit is prettig voor de jongere en kostenefficiënt voor de samenleving.
3. De decentralisaties zijn wetten waarin het CDA een prachtige rol kan spelen. Een geweldige kans als partij om de invoer van de decentralisaties vlot te trekken en met verschillende actoren te participeren en te laten zien dat bij een goede uitvoering van deze decentralisaties alle partijen er beter van worden.
4. Houd rekening met de positie van de werkgevers en de facilitering vanuit de overheid.
5. Er zijn veel kansen, maar de presentatie van de mogelijkheden moet niet versluieren dat de gemeenten veel minder geld krijgen dan er in het Rijk beschikbaar was. De vraag rijst waar de zorg beperkt gaat worden.
6. Zorgen voor elkaar, jong en oud.

7. Zorg voor een balans. Er bestaat een kans dat er spanning optreedt tussen startersbanen, eindigbanen, zij-instromers en aan de andere kant toetreding van mensen met beperkingen.

4.1 Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo)

De Wmo is de afgelopen jaren een vergaarbak geworden van regelingen die voor het Rijk te duur werden en waarvan de verantwoordelijkheid is afgestoten dan wel overgeheveld naar de gemeenten. De Wmo is een wet bij uitstek waar gemeenten de afstemming en integratie vorm kunnen geven. Zij kunnen samen met de burger bedenken welk aanbod nodig is en kunnen ook lokale of regionale initiatieven stimuleren om er zo voor te zorgen dat er algemene voorzieningen ontstaan waar iedereen gebruik van kan maken.

Hierbij moet dan wel aandacht zijn voor:

1. Het denken vanuit een totale keten waar mensen in het dagelijks leven mee te maken hebben en het leggen van dwarsverbanden met de andere decentralisaties.
2. Het denken vanuit de behoefte en niet het aanbod.
3. De mogelijkheden die de samenleving zelf al in huis heeft.
4. Een goede ondersteuning van mantelzorgers en vrijwilligers. Zij kunnen ervoor zorgen dat mensen langer geen beroep hoeven te doen op professionele zorg.
5. De eigenwaarde van het individu.

4.2 De zorg

Een belangrijke en onmisbare pijler van de langdurige zorg aan mensen met een ernstige beperking is de informele zorg. Informele zorg is een verzamelterm voor verschillende typen van niet uit hoofde van een beroep gegeven zorg. Ruim driekwart van alle langdurige zorg wordt geleverd door informele zorgverleners, vooral mantelzorgers en vrijwilligers. Het potentieel aan informele zorg kan niet gemist worden in de langdurige zorg en is ook in de beleidsvorming niet meer weg te denken.

Mantelzorg en professionele zorg kunnen en dienen elkaar te versterken. Persoonsgebonden (PGB) of Persoonsvolgende Budgetten (PVB) zijn hiertoe het in te zetten middel om een volwaardig leven te kunnen leiden.²

Het 'betalen' van mantelzorgers die eigenbelang ondergeschikt maken en inkomsten derven door het 'zorgen voor' brengt een zorgvrager terug in een gelijkwaardiger positie en zorgt voor 'patiënt empowerment'.³

"Het betalen van mantelzorg middels een PGB kan zowel voor de relatie tussen mantelwerker en cliënt, als voor de individuen afzonderlijk bijdragen aan zowel het persoonlijk welbevinden als aan de kwaliteit van zorg. Betaald mantelwerk kan zeker wel een geschikt alternatief vormen voor reguliere zorg. Op macroniveau kan het instrument PGB effectief worden ingezet om professionele zorg deels te vervangen door informele betaalde

² Mensen willen zich niet afhankelijk voelen of worden gemaakt. Prof. Evelien Tonkens (bijzonder hoogleraar Actief Burgerschap aan de Universiteit van Amsterdam)

<http://www.volkskrant.nl/vk/nl/3184/opinie/article/detail/3393181/2013/02/13/Zorgbehoevenden-voelen-zich-met-hulp-uit-hun-sociale-netwerk-juist-verre-van-zelfredzaam.dhtml>

³ <http://www.igpb.nl/uploads/pgb%20eigen%20regie%20en%20empowerment.pdf>

zorg. Bovendien neigen mantelwerkers ertoe zich te professionaliseren nu zij een vergoeding ontvangen voor hun werkzaamheden, hetgeen eveneens een positief effect kan hebben op de kwaliteit van zorg. Mantelwerk, als substituut voor professionele zorg, is bovendien goedkoper, hetgeen de financiële druk op het zorgstelsel kan verminderen.”⁴

De Raad voor de Volksgezondheid gaf in 2006 al aan dat voor zorgontvangers de keuzevrijheid en (relatieve) onafhankelijkheid die het PGB met zich meebrengt van groot belang is.⁵ Dit geeft nog enige mogelijkheid om zorg naar eigen wensen te regelen en eventueel informele zorgverleners een kostenvergoeding te geven. Dit past in de ontwikkeling van patiëntenemancipatie van de afgelopen decennia. Het PGB worstelt als concept met enerzijds groot succes en anderzijds een reputatie van te grote toegankelijkheid en gevoeligheid voor misbruik. Tevens is het gebruik zo gegroeid dat de duurzaamheid ter discussie is komen te staan. Er zullen keuzes gemaakt moeten worden die gebaseerd zijn op de eigen regie, het vertrouwen dat in de PGB-houder gesteld kan worden en de solidariteit met die mensen voor wie het inderdaad een verschil maakt in de eigenwaarde. Overheid, cliënten en belangengroepen tasten deze invalshoeken af in de schijnwerpers en te midden van onrust en onzekerheid. Gegeven die moeilijke omstandigheden en de emoties die ermee gepaard gaan, is het wenselijk dat de status van het PGB binnen de transitie naar gemeenten ondubbelzinnig en werkbaar wordt benoemd.

Achtergrond zorg en Wmo: nader tot elkaar

Zorg en Wmo komen steeds dichterbij elkaar. Afstemming is dan ook onontbeerlijk. Gemeenten en zorgverzekeraars moeten samenwerken om de kosten beheersbaar te houden en de burger in zijn eigen kracht te houden.

De zorg in Nederland is gericht op het aantal behandelingen in plaats van op het resultaat. Door meer op resultaat te gaan sturen en te zorgen dat de eerstelijnszorg dicht bij de burger komt, kunnen we zorgen dat de zorg een groter bereik heeft en, nog belangrijker, dat een beter evenwicht ontstaat tussen kwaliteit van leven en kosten.

De reisafstand naar gespecialiseerde zorg wordt dan mogelijk groter, maar door te zorgen voor een goede en brede eerstelijnszorg levert dit geen nadelige effecten op voor de kwaliteit van het leven.

Om de zorgsector en de overheidsfinanciën gezond te houden is het noodzakelijk dat er bezuinigd wordt, ook binnen deze sector. De overheid moet een stap terug doen: van hoofdverzorger naar een meer toezichthoudende en ondersteunende rol. Op deze manier komen ook meer mensen direct in aanraking met familieleden en vrienden die zorg nodig hebben. Dit komt hopelijk het begrip voor, en de maatschappelijke acceptatie van, de stijgende zorgpremies ten goede. Daarnaast is het erg belangrijk dat mensen ook de meerwaarde van mensen met een beperking blijven zien. Immers iedereen heeft talenten en beperkingen en vroeger of later zorg nodig. Dat is geen schande; eerder een *fact of life*. De economisch ingestoken discussie over de kosten van zieken, ouderen en gehandicapten doet vaak te weinig recht aan de talenten van deze groepen en het feit dat zij thuis horen in onze maatschappij en daar ook van harte welkom zijn.

Wat betreft ondersteuning in de thuissituatie is het wenselijk dat gehandicapten of hun vertegenwoordigers worden ondersteund in het aanvragen van de juiste zorg. Er is vaak veel beschikbaar, maar de aanvraagprocedures zijn vaak lang en belegd bij verschillende instanties. Het ministerie van OCW beheert de potjes voor de onderwijssetting, het zorgkantoor de AWBZ-gelden en de gemeente gaat over de Wmo. Daarnaast zijn er nog wat vervoerders die namens de overheid taxi-achtige diensten aanbieden. Het is zaak dat zodra

4 http://www.movisie.nl/sites/default/files/alfresco_files/De%20praktijk%20van%20het%20mantelwerk%205bMOV-225263-0.3%5d.pdf

5 http://rvz.net/uploads/docs/Achtergrondstudie_-_Informele_zorg.pdf

een beperking is vastgesteld, dit vlot wordt gekoppeld aan een zorgvraag. Deze zorgvraag behoort algemeen te worden erkend en de discussie of iemand echt wel recht heeft op bepaalde vormen van hulp moet daarmee afgerond zijn. Wanneer de gehandicapte zelf toestemming geeft voor het gebruik van zijn medische gegevens, worden verdere keuringen voor de verschillende vormen van zorg en aangepaste examens zoveel mogelijk vermeden. Daarnaast is het wenselijk dat er een plek komt waar de verschillende fondsen en vormen van ondersteuning staan aangegeven, zodat aanvragen geclusterd kunnen worden behandeld.

Wanneer een jongere uit huis gaat, bijvoorbeeld om elders te gaan studeren, dan is het van belang dat de zorg in de nieuwe setting vlot wordt opgepakt, zodat dit de studie niet vertraagd. Ook bij verhuizing of na een korte onderbreking van de zorg, doordat de jongere bijvoorbeeld op reis is geweest of tijdelijk terug bij zijn ouders is ingetrokken, moet de zorg weer snel worden opgepakt.

Het CDA wil toe naar een samenleving waarbij de gemeenten én eerstelijnszorg zorgen voor een goed toegankelijk aanbod dat aansluit op de behoeften van en waarbij de burger centraal staat. De burger heeft hierin zelf ook een belangrijke rol. Burgers moeten ook de verantwoordelijkheid nemen weer voor elkaar te zorgen; gemeenschapszin bouwen.

Het CDA staat er dan ook voor dat:

1. De aanvraag van hulp en ondersteuning vlot wordt afgehandeld, met één plek waar alle zorg in één aanvraag wordt geregeld.
2. Er één regisseur komt op gemeentelijk niveau voor de afstemming tussen de Wmo, Zvw en AWBZ.
3. De verantwoordelijkheid voor extramurale zorg komt steeds meer bij gemeenten te liggen. Het is zaak gemeenten goed te faciliteren in dit proces en gemeenten te stimuleren samen te werken, zodat alle zorg goed kan worden geleverd.
4. Er een appèl op mensen gedaan wordt om de zorgvraag in de eigen omgeving zoveel mogelijk goed op te vangen en als het enigszins kan zelf de zorgvraag te beperken.
5. Gemeenten mantelzorgers, vrijwilligers en lokale initiatieven ondersteunen waar dat kan en de zorg overnemen wanneer dat noodzakelijk is. Instellingen die zich met lichtere vormen van zorg bezig houden gaan waar mogelijk van een uitvoerende rol naar een meer toezichthoudende en faciliterende rol.

Speciale aandacht voor jongeren in zorg en onderwijs

Binnen de groep mensen met een chronische ziekte of handicap vormen jongeren een aparte groep. In het proces van kind naar zelfstandige volwassene is het vaak niet helemaal duidelijk hoe de ziekte of handicap dit proces zal beïnvloeden en wat de prognose is. Daarnaast is, voor zover de prognose bekend is, het tempo van de ontwikkeling van de aandoening vaak lastig te voorspellen. Hierdoor is de zorgvraag moeilijk vooraf vast te stellen. Het is dan ook belangrijk dat toegewezen zorg eenvoudig kan worden meegenomen wanneer de jongere verhuist, op zichzelf gaat wonen of doorleert aan een andere instelling.

4.3 Onderwijs

Samen naar school is de toekomst!

Wat is er mooier dan alle kinderen die samen naar school gaan, kinderen die elkaar helpen en zo van jongs af aan met een inclusieve samenleving opgroeien? Dit is de kans die Passend onderwijs biedt. Als kinderen met een handicap makkelijker in het regulier onderwijs kunnen instromen, leren andere kinderen al van jongs af aan omgaan met de verschillen en de voordelen van een inclusieve samenleving.

Passend onderwijs biedt aan gemeenten extra taken, naast bestaande, om te komen tot inclusief onderwijs voor alle kinderen binnen de gemeente. Bijzonder onderwijs blijft mogelijk voor kinderen die echt niet mee kunnen komen, maar een handicap betekent straks niet meer dat je per definitie naar een andere school moet, en dat is een mooie start in een inclusieve maatschappij.

Jongeren onder de zestien jaar gaan naar school en tussen hun zestiende en hun twintigste jaar beginnen zij doorgaans aan een studie. Tijdens hun schooltijd wonen zij over het algemeen thuis, een groot deel van de zorg ligt dan bij de ouders. Wanneer zij gaan studeren zijn vaak aanvullende voorzieningen nodig. Om te kunnen studeren moeten naast examens allerlei praktijkopdrachten en stages worden vervuld en ook om aan deze eisen te voldoen is vaak ondersteuning nodig. Hetzelfde geldt voor het reizen naar medestudenten om bijvoorbeeld deel te nemen aan groepsopdrachten. Buiten dat hebben ook mensen met een handicap recht op een zelfstandig leven, in ieder geval voor zover de aandoening dat toelaat. Daarnaast bestaat de behoefte aan een eigen woning en een eigen plaats in de maatschappij. Dit is voor alle jongeren een lastig punt en een handicap kan dit verder bemoeilijken.

In het algemeen moet er een duidelijke richtlijn komen voor scholen (basisschool, voortgezet onderwijs, mbo-instellingen, hbo-instellingen en universiteiten) met betrekking tot de manier waarop wordt omgegaan met mensen met een handicap. Wij stellen voor om instellingen, samen met de student met een handicap, een onderwijsplan te laten schrijven, waarin de student aangeeft wat zijn beperkingen zijn en waarin de instelling aangeeft op welke manier daarmee omgegaan zal worden en eventueel op welke plekken exameneisen worden aangepast of verplichte onderdelen van de studie worden vervangen door passende opdrachten. Indien de handicap afstuderen of een baan in de richting van de studie naar verwachting onmogelijk maakt, dient dit voor aanvang van de studie te worden aangegeven. Ook is bij deze groep extra inzet vereist om ze na hun studie richting een baan te begeleiden. Zeker in de huidige economische tijden waarin het voor elke jongere moeilijk is om aan het werk te komen.

Tot slot is het voor mensen met een handicap soms lastig om een studie binnen de gestelde termijn af te ronden, doordat praktische zaken meer tijd vergen dan bij mensen die geen handicap hebben. Dit terwijl het voor mensen met een handicap extra belangrijk is om een diploma te behalen om tenminste enige kans op een baan te maken. Het CDA roept de Rijksoverheid dan ook op om voor deze groepen coulant om te gaan met boeteregelingen rondom studie-uitloop. Het beleid moet er dan ook op gericht zijn om iedereen op te voeden tot een zo zelfstandig mogelijk individu.

Het CDA staat er dan ook voor dat:

1. Onderwijssteunings plaatsvindt in samenspraak met de gemeente in het op overeenstemming gericht overleg zoals dat binnen het passend onderwijs is benoemd.
2. Er een goede coördinatie is tussen (jeugd)zorg, gemeenten en onderwijsinstelling, om samen tot een gericht plan te komen binnen de mogelijkheden van het kind.
3. Gemeenten bij ver-/nieuwbouw van scholen eisen stellen aan de toegankelijkheid.
4. In de uitvoering van onderwijsbeleid het VN-verdrag voor de rechten van mensen met een beperking als leidraad te nemen.
5. Er goed onderwijs is voor iedereen:
 - a. Onderwijsinstellingen geven vooraf aan op welke wijze zij een gehandicapte student/leerling kunnen ondersteunen en wat zij, gezien de beperking van de student, zien aan mogelijkheden. Wanneer het vermoedelijk niet mogelijk of zinnig is met een bepaalde aandoening een bepaalde studie te volgen, wordt dit vooraf duidelijk aangegeven;

- b. Voor jongeren met een handicap is het behalen van een startkwalificatie en andere diploma's extra belangrijk. De overheid en onderwijsinstellingen geven deze groep dan ook meer ruimte binnen de regelgeving rondom het beperken van studie-uitloop en zetten zich in om de kansen op het vinden van een baan voor deze groep te vergroten;

4.4 Mobiliteit

Om deel te kunnen nemen aan de samenleving is mobiliteit een primaire behoefte. Momenteel zijn er heel veel verschillende regelingen waar mensen met een beperking gebruik van kunnen maken. Deze regelingen zijn niet aanvullend op elkaar, maar eerder belemmerend. Afstemming van de regelingen is dan ook een randvoorwaarde. Dit moet niet het probleem zijn van de burger maar van de overheid.

Wat betreft het openbaar vervoer zijn vanuit het Rijk uitgangspunten gedefinieerd in het kader van toegankelijkheid. Echter doordat, met name in kleine gemeenten, het OV steeds minder wordt, is er een steeds grotere behoefte aan aanvullend vervoer.

Nu wordt dit aanvullend vervoer nog gedaan in de vorm van allerlei systemen. Het is de vraag in hoeverre er andere manieren zijn om deze systemen betaalbaar te houden en meer verantwoordelijkheid bij de burger zelf te leggen.

Het CDA staat er dan ook voor dat:

1. Er afstemming komt tussen de verschillende vormen van vervoer.
2. Er niet standaard vanuit gegaan wordt dat collectief vervoer goedkoper is dan eigen vervoer.
3. OV-autoriteiten aangesproken worden op hun verantwoordelijkheden als het gaat om het gebruik van het openbaar vervoer door mensen met een beperking.

5. Tot slot

Het CDA wil graag werken aan een solide samenwerking tussen gemeenten en de sociale partners. Hierbij gaat het niet alleen om de koepelorganisaties, maar juist ook de zorgverleners, het onderwijs en de werkgevers. Samen met de mensen zelf willen we bouwen aan een inclusieve samenleving met een gedeelde verantwoordelijkheid om mee te doen in de maatschappij.

Het CDA onderkent dat het totale pakket aan decentralisaties een flinke lastendruk voor alle actoren met zich meebrengt. Deze lasten brengen echter ook voordelen met zich mee. Want naast de verhoogde lastendruk, op zowel financieel als op uitvoeringsniveau, wordt het ook mogelijk een aansluitend pakket te bieden. Door te werken aan een stabiele keten van zorg, vervoer en onderwijs wordt werken met een handicap, chronische ziekte of andere (persoonlijke) beperking mogelijk gemaakt.

Het CDA gelooft in de kracht van mensen en gemeenten om op lokaal niveau verbindingen te leggen om samen te komen tot betere kansen om te participeren als dit onverhoopt niet lukt door een handicap, (chronische) ziekte of andere persoonlijk beperkende situatie. Daarom willen wij door middel van dit advies u als bestuurder, werkgever, collega, verzorger of individu met of zonder handicap de handvatten geven om op lokaal niveau bij te dragen aan een inclusieve maatschappij. Wij hopen dat u als CDA'er de verantwoordelijkheid op wilt pakken uw deel in deze keten te vervullen, om van samen ook echt SAMEN te maken! Doet u mee?

Werkgroep Participatie mensen met een beperking

Marlies Veldhuijzen van Zanten (voorzitter)

Simone Boerkamp

Harry Budding

Helga Dulfer

Mark de Groot

John van Hal

Kees de Kok

Egbert Ligtenberg

Bianca Prins

Mark Ruitenbeek

Pieter Heerma (Tweede Kamer, adviseur)

Karin Hoentjen (secretaris)

Bijlages

<i>Bijlage A – Zorg. Een paar begrippen uitgelegd</i>	22
<i>Begripsverwarring: eigen regie versus eigen kracht</i>	22
<i>Gebruikelijke zorg en langdurige mantelzorg: het verschil</i>	23
<i>Bijlage B – De Participatiewet. Een eenvoudige checklist</i>	24
<i>Bijlage C – Voorbeelden van Best Practices.....</i>	25
<i>Delinuts BV te Ede.....</i>	25
<i>De beeldentuin in Garderen</i>	27

Bijlage A

Zorg. Een paar begrippen uitgelegd

Begripsverwarring: eigen regie versus eigen kracht

De begrippen 'eigen regie' en daaraan gerelateerd 'eigen kracht', 'eigen verantwoordelijkheid' en 'solidariteit', worden in de praktijk door elkaar gehaald, terwijl ze verschillende zaken aanduiden.

Eigen regie

Eigen regie wil zeggen dat ieder mens in vrijheid kan kiezen hoe het eigen leven in te richten. Eigen regie strekt zich uit over alle domeinen van het leven: zorg, participatie, inkomen, arbeid en onderwijs. Bij eigen regie wordt er rekening gehouden met de totale context waarin iemand leeft: het eigen netwerk, het steunsysteem, de capaciteiten, interesses enz.

De mens is autonoom en maakt tegelijkertijd deel uit van een gemeenschap waarin hij in relatie staat tot de ander. Die verhouding tot elkaar geeft de grenzen van ieders individuele keuzevrijheid aan. Daarbij is het van belang dat bij de ruimte en keuzevrijheid die iedereen voor zichzelf neemt, de ruimte en vrijheid voor anderen ook steeds gewaarborgd blijven.

Het gaat in een samenleving niet alleen om grenzen, maar ook om de wisselwerking tussen mensen en om het zien van de ander in zijn waardigheid. Dit geldt evenzeer voor mensen met een beperking. Hun grenzen worden door de afhankelijkheid vaker en ernstiger overschreden dan die van anderen. Die factor speelt een rol als mensen met beperkingen hun privacy en autonomie verdedigen.

De beperking in zelfredzaamheid leidt de aandacht af van de persoon; van de vanzelfsprekendheid dat iemand zijn eigen leven wil regisseren, en dat iemand eigen talenten en eigen kracht heeft. Het is verspilling van talent als mensen met beperkingen al hun creativiteit, optimisme en positieve energie steeds moeten aanwenden voor het voor anderen vanzelfsprekende resultaat om 's morgens uit bed te komen, en fris en op tijd op het werk te verschijnen.

Als mensen met een beperking alle handelingen verrichten die ze zelf kunnen uitvoeren, betekent dit vaak dat ze niet meer toe kunnen komen aan het leiden van een 'gewoon leven van alledag' c.q. maatschappelijke participatie, omdat alle energie verbruikt wordt om te voldoen aan de eisen van de huidige wet- en regelgeving. Eigen regie voeren over het eigen leven kan betekenen dat er zaken uit handen gegeven moeten worden om een 'normaal' leven te kunnen leiden.

Concluderend:

- Eigen regie gaat over de vraag: Wat wil iemand met zijn leven?
- Eigen kracht gaat over de vraag: Wat kan iemand redelijkerwijs zo zinvol mogelijk bijdragen en hoe helpen we hem of haar daarbij?
- Eigen verantwoordelijkheid gaat over de vraag: Wat wordt iemand geacht uit zichzelf zelf te doen?

Gebruikelijke zorg en langdurige mantelzorg: het verschil

De komende tijd is een groter beroep op informele zorg te verwachten door ontwikkelingen zoals de dubbele vergrijzing, extramuralisatie en hogere drempels bij de toekenning van professionele zorg (indicatiestelling). Belangrijk is dat we goed het verschil begrijpen tussen 'gebruikelijke zorg' en langdurige mantelzorg.

Gebruikelijke zorg

Gebruikelijke zorg is zorg waarop geen aanspraak bestaat vanuit de AWBZ. Het is de normale, dagelijkse zorg die partners of ouders en inwonende kinderen geacht worden elkaar onderling te bieden omdat ze als leefeenheid een gezamenlijk huishouden voeren en op die grond een gezamenlijke verantwoordelijkheid hebben voor het functioneren van dat huishouden. Gebruikelijke zorg is alleen aan de orde als er sprake is van een gezamenlijk huishouden. (Protocol Gebruikelijke Zorg, CiZ)

Mantelzorg/Mantelwerk

Omzien naar elkaar en solidariteit betekent dat velen vanzelfsprekend bereid zijn (mantel)zorg te verlenen. Wanneer de rol van naaste/familielid secundair wordt aan de rol van zorgverlener of als de mantelzorger wordt belemmerd in het vervullen van eigen maatschappelijke rollen, in eigen ontwikkeling of keuzevrijheid, daar waar carrièremogelijkheden zijn opgegeven, is er sprake van overgang van mantelzorg naar mantelwerk.

Rol bij indicatiestelling

Gebruikelijke zorg en mantelzorg zijn begrippen waar een kwantificering aan is toegekend omdat zij een rol spelen bij de indicatiestelling. De indicatiestelling voor zorg wordt afgemeten aan de mate van aanwezige 'gebruikelijke zorg'. Ook de kinderen binnen een gezin hebben hier bijvoorbeeld een rol in. Alle zorg die bovenop de gebruikelijke zorg komt, heet nu mantelzorg en/of *indiceerbare* zorg.

Er is momenteel een Protocol Gebruikelijke Zorg waarin de drempel wordt beschreven voor de toekenning van betaalde zorgverlening. Doel hiervan is dat mensen zolang mogelijk zichzelf redden en familieleden gebruikelijke zorg zelf verlenen. Dat is vanuit solidariteitsoogpunt en vanuit kosten oogpunt verdedigbaar, maar het veroordeelt een afhankelijk individu tot zijn of haar gezin.

Bijlage B

De Participatiewet. Een eenvoudige checklist

Een eenvoudige checklist om de Participatiewet te laten slagen. Het is immers een goede mogelijkheid om mensen én bedrijven te bewegen deel te nemen aan het arbeidsproces op het niveau wat bij hen past zijn er de volgende aandachtspunten:

- Individuele begeleiding gericht op de mogelijkheden, vaardigheden en opleiding om samen een passende baan te vinden (*job coaching*);
- Aanpassingen op de werkplek gericht in te zetten, waarbij type functie en de handicap de leidraad zijn, om op die wijze de productiviteit op de werkplek te optimaliseren binnen de mogelijkheden van de kandidaat ten gunste van de werkgever;
- Bestaande begeleiding vanuit de SW-bedrijven te benutten om, indien mogelijk, mensen vanuit de SW-richting reguliere arbeid te begeleiden, en werkgevers de kans te bieden van deze ervaringen gebruik te maken;
- Mensen met een handicap zonder een uitkering ook kansen te bieden op passende aanpassingen en begeleiding bij het vinden van passend werk;
- Samenwerking met lokale werkgevers om plaatsing mogelijk te maken, waarbij ook aandacht is voor de mogelijkheden van de werkgevers zelf;
- Als gemeente zelf het goede voorbeeld te geven door mensen met een handicap kansen te bieden binnen de eigen organisatie;
- Inzetten op pilots, om samen met werkgevers te werken naar een *best practice* systeem waar zowel werkgevers als gemeenten van kunnen profiteren als het gaat om de verdere ontwikkeling van arbeidsparticipatie;
- Zelfstandig ondernemerschap is in bepaalde gevallen de ideale manier om toch deel te nemen aan de arbeidsmarkt.

Door te investeren in mensen kan de gemeente haar kosten voor de Participatiewet beheersbaar houden. Doordat mensen deelnemen aan het werkproces wordt hun maatschappelijke betrokkenheid vergroot.

Bijlage C

Voorbeelden van Best Practices

Voorbeelden van een inclusieve werkomgeving en samenleving.

Delinuts BV te Ede

Delinuts BV is een importeur, groothandel in noten, rijstcrackers en zuidvruchten. Het bedrijf is opgericht in 1994 en begonnen met zes medewerkers. Inmiddels zijn er bij Delinuts vijftig mensen werkzaam, met een groei van 44% in de laatste drie jaar. In de missie en visie van Delinuts is een onderdeel mensvisie opgenomen waarin de organisatie haar christelijke normen en waarden beschrijft en hoe zij die in de praktijk willen brengen. Een onderdeel daarvan is de zorgplicht aan bijvoorbeeld mensen met een achterstand op de arbeidsmarkt. Deze missie en visie zijn terug te vinden in het beleid, maatschappelijk verantwoord ondernemen.

Door de enorme groei was er ook een behoorlijke vraag naar specialisme binnen de organisatie. Naast medewerkers uit het reguliere circuit heeft de organisatie bewust gekozen voor een aantal medewerkers met een afstand op de arbeidsmarkt. Denk hierbij aan re-integratie, mensen met een verstandelijke beperking, maar ook vijftigplussers die langere tijd werkloos waren. Allereerst is het natuurlijk van belang dat deze doelgroep net als een reguliere medewerker bekwaam moet zijn voor de job en ook absoluut de bereidheid moet tonen zich volledig op deze job te richten. Voor alle partijen is het van belang een goed evenwicht te bewaren tussen reguliere medewerkers en participatie medewerkers. Om hier goed draagvlak te creëren zijn alle medewerkers volledig geïnformeerd. De groei van de organisatie heeft geresulteerd in twee logistieke arbeidsplaatsen die ingevuld zijn door Wajongers en inmiddels doorgegroeid zijn tot volwaardige medewerkers met 100% loonwaarde. Een medewerker met 100% Wajong met doorgroei mogelijkheid naar 33% loonwaarde. En een medewerker van 52 jaar, als controleur in de kwaliteitsdienst die uit de WW door de organisatie is aangenomen waarmee is voorkomen dat deze medewerker in de bijstand terecht is gekomen.

Toekomst perspectief

Delinuts BV is gevestigd in de zogenaamde Foodvalley. De stichting Foodvalley is een organisatie die zich sterk maakt voor de food gerelateerde ondernemingen in de geografische lijn Wageningen – Nijkerk. Samen met de WUR en ziekenhuis Gelderse Vallei wordt er onderzoek gedaan naar verbetering van producten en processen van Food, feed en seed. Vreemd is het eigenlijk dat er geen enkel food gerelateerd verpakkingsbedrijf is gevestigd in deze Foodvalley en dat signalen over de mogelijkheden op dit gebied niet worden beantwoord, noch door de stichting Foodvalley, noch door de belanghebbende gemeenten en tot nu toe zelfs niet door de sociale werkvoorziening. Na aanleiding van een gesprek met het gemeentebestuur lijkt er nu eindelijk een opening te komen en zijn er gesprekken gestart om de mogelijkheden te onderzoeken. Als organisatie willen wij veel sneller, we rijden dagelijks (net als onze collega's in de Foodvalley) vele kilometers van en naar verpakkers door geheel Nederland. Door de krachten te bundelen met de genoemde collega-bedrijven kan er een aanzienlijk volume verpakkingswerk worden aangeboden wat zich zou kunnen vertalen in veertig tot vijftig arbeidsplaatsen in aansturende-, uitvoerende-, administratieve-, ondersteunende- en kwaliteitscontrole functies.

De beschreven situatie is voor ons uitgangspunt om zowel het bedrijf, de gemeente en Foodvalley op de kaart te zetten maar vooral als voorbeeldfunctie te dienen hoe een dergelijke organisatie en de beoogde medewerkers hier hun bestaansrecht aan kunnen ontlenen.

Ede wil World Food Centre worden

Momenten tijdens het bezoek van Ruth Peetoom.

maandag 23 april 2012

EDE - Ruth Peetoom (landelijk voorzitter CDA) en Alwin de Jong (landelijk bestuurslid grote steden CDA) bezochten vorige week Ziekenhuis Gelderse Vallei. Hierbij werd weer duidelijk dat Ede het World Food Centre wil worden. Het ziekenhuis streeft ernaar het ziekenhuis te zijn van voeding en gezondheid.

Bij dit bezoek met fractieleden en CDA jongeren sloten onder anderen burgemeester Cees van der Knaap, wethouder Roel Kremers en statenlid Albert Schol aan.

Het ziekenhuis heeft haar ambitie voor de komende vijf jaar toegelicht. In samenwerking met de Wageningse Universiteit worden veel onderzoeken in het ziekenhuis verricht naar de effecten van voeding op de gezondheid en het herstelproces van verschillende categorieën patiënten. Ede is daarom ook de plaats om het World Food Centre binnen te halen. Het World Food Center is een centrum en platform waar beleid, kennis en bedrijfsleven uit de agro- en foodsector bijeen komen.

Na een algemene inleiding over de samenwerking met partijen in de Food Valley ging het gezelschap uiteen om verder te worden geïnformeerd over de relatie voeding en obesitas bij kinderen en de relatie voeding en geriatrische ouderen. Ruth Peetoom vroeg nadrukkelijk naar de effecten van het verwijderen van preventieve behandeling uit het basispakket zoals diëtetische zorg. De kinderarts gaf daarbij aan dat zonder effectieve behandeling van bijvoorbeeld Obesitas bij kinderen, de samenleving in een later stadium wordt gesteld voor hoge kosten voor bestrijding van hart- en vaatziekten en vooral suikerziekte.

Delinuts

Na het bezoek aan het ziekenhuis Gelderse Vallei verplaatste het gezelschap zich naar het bedrijf Delinuts, specialist op de import en export van zuidvruchten en noten. Bij dit bezoek stond het werken met wajongers centraal in het kader van de wet werken naar vermogen. Na een korte inleiding vanuit de directie, de heren Boon en Budding, werd het gezelschap rondgeleid door het magazijn en werd stilgestaan bij (ex) wajonger J. Delinuts heeft hem een volwaardige werkplek weten aan te bieden en na enige inwerktijd werkt J. voor 100% loonwaarde. Vol trots vertelde J. over zijn werk wat hij met heel veel drive en inzet doet. Delinuts benadert mensen in de eerste plaats vanuit hun mogelijkheden.

Na afloop van de rondleiding vond een discussie plaats tussen de directie van Delinuts, de directeur van de Permar (directeur van de sociale werkvoorziening in Ede) de heer Kouterik en het aanwezige kader van het CDA. Vragen als: wie bepaalt de loonwaarde van iemand, een keuringsarts, een bedrijf, de sociale werkvoorziening? Hoe kunnen mensen met een beperkte loonwaarde passend worden begeleid binnen een bedrijf en wat kan een instelling als Permar in deze betekenen? Wat moet de overheid bij de invoering van de wet werken naar vermogen doen of juist niet doen naar bedrijven en sociale werkvoorzieningen? Vanuit Delinuts werd aangegeven dat draagvlak binnen het bedrijf cruciaal is om wajongers te laten integreren. Bereidheid staat wat hen betreft voor bekwaamheid zowel bij het bedrijf als bij de beoogde medewerker. De discussie over loondispensatie wordt met interesse gevolgd.

Zowel vanuit Permar als Delinuts werd aangegeven dat het heel belangrijk is dat de overheid meer gaat luisteren naar het veld, zowel bedrijven als werkvoorzieningen. Verder werd aangegeven dat per regio de aanpak zal verschillen, gezien de verschillen in spectrum van bedrijfsleven, samenstelling beroepsbevolking en dergelijke. Ten slotte werd er gewezen op de middelen die met de invoering gepaard gaan, daar ziet met name Permar forse uitdagingen.

Bron: www.edestad.nl

De beeldentuin in Garderen

In Garderen op de Veluwe vinden we het voorbeeld van een geslaagd initiatief om twaalf mensen met een Wajong-uitkering op een verantwoorde wijze werk te bieden in een commercieel gedreven lunchroom. De lunchroom, eigendom van de familie van Ee staat onder leiding van twee enthousiaste begeleiders die de twaalf medewerkers aansturen. De lunchroom kan zelfstandig functioneren en is winstgevend. De medewerkers hebben hiermee een waardige positie in de maatschappij en participeren in een win-winsituatie. Dergelijke initiatieven beginnen landelijk gemeengoed te worden, maar meestal vanuit een dagbesteding en vaak zijn ze niet commercieel kosten dekkend.

De Rozentuin Garderen

Op de begane grond van het nostalgische showroomdorp van de Beeldentuin vindt u Brasserie-Lunchroom de Rozentuin.

In deze sfeervolle lunchroom wordt u door onder andere mensen met een verstandelijke beperking van Stichting De Rozelaar op uw wenken bediend. U kunt bij ons genieten van een heerlijk kopje koffie of thee met gebak. Hiernaast hebben wij een uitgebreide lunchkaart met diverse broodjes en heerlijke soepen.

In de Rozentuin kunt u ook gebruik maken van een High Tea of een Chocolade fondue. Ook zijn er arrangementen, zoals de knapzakwandeling en schilderen.

Bron: <http://www.lunchroomderozentuin.nl/>

Harry Budding